

Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine

ENI Cross-border Cooperation Programme
2014-2020

PARTNERSHIP
WITHOUT BORDERS

**ВІДКРИТІ КОРДОНИ ДЛЯ
ДИКОЇ ФАУНИ В КАРПАТАХ**

Рись
Посібник для...

www.openbordersforbears.com

Співфінансується Європейським Союзом

© WWF-Румунія, ГО РахівЕкоТур, Національний парк Аггтелек, SOS/BirdLife — Контент можна відтворювати лише в некомерційних та освітніх цілях із забезпеченням правильного посилання на джерело.

Бая-Маре, 2021

Координаторка: Олександра Пушкеш, WWF-Румунія

Автори: Олександра Пушкеш, Калін Арделян, Андрій-Тарас Башта, Адам Сабо, Ленка Паулікова

Карти: WWF-Румунія, ГО РахівЕкоТур, Національний парк Аггтелек, SOS/BirdLife

Коректура: Мірадона Крізбай, Олександра Пушкеш, Олександра Вердеш, Сузанна Тимочко, Жофія Сабадош-Лукач, Зузана Лацковичова

Графічний дизайн, верстка та друк: S.C. ELSYLINE S.R.L.

Посібник розроблено в межах проекту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах».

Проект реалізовується філією WWF-Румунія в Марамуреші (Румунія) у партнерстві з ГО РахівЕкоТур (Україна), Національним парком Аггтелек (Угорщина) та SOS/BirdLife (Словаччина).

Проект «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах» стартував 1 жовтня 2019 року та фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 терміном на 30 місяців. Загальна вартість проекту становить 1 550 871,83 євро, з яких 1 395 784,63 євро — внесок Європейського Союзу.

Матеріал підготовлено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Його зміст є виключною відповідальністю WWF-RO і не обов'язково відображає погляди Європейського Союзу.

Вебсайт програми: www.huskroua-cbc.eu

Заснований у 1961 році, Всесвітній фонд природи WWF є однією з найвпливовіших природоохоронних організацій і має представництва у більш ніж 100 країнах світу. Глобальна місія WWF — зупинити деградацію навколишнього середовища та побудувати майбутнє, в якому люди житимуть у гармонії з природою.

Детальніше на: www.wwf.ua

ЗМІСТ

РИСЬ

- 1. Передмова
- 2. Про проєкт
- 3. Роль екологічних коридорів у здоровій екосистемі
- 4. Великі хижаки
 - 4.1 Рись
 - 4.1.1 Значення
 - 4.1.2 Опис
 - 4.1.3 Поширення
 - 4.1.4 Сліди
 - 4.1.5 Парування та розмноження
 - 4.1.6 Загрози
 - 4.1.7 Зустріч з риссю
 - 4.1.8 Полювання та браконьєрство
- 5. Висновки

ПЕРЕДМОВА

“

Екосистеми Землі розвивалися мільйони років. У результаті цього у світі існує різноманіття складних біологічних спільнот, що живуть у гармонії з навколишнім середовищем. На прикладі лісових екосистем можна побачити, наскільки вразливою є ця гармонія. Підтримувати її здатні великі хижаки, які знаходяться на вершині харчового ланцюга. У Карпатах живуть три види великих хижаків — бурий ведмідь, вовк і рись євразійська, яка є найменшою з них, таємничою кішкою.

Як можна зрозуміти з назви, рись є рідною як для Європи, так і для Азії. Наукова назва тварини *Lynx lynx* походить від грецького слова *λύξ*, що означає "світло" або "яскравий", посилається на те, як очі рисі відбивають світло. Словацькою її назва — "рис островід" — означає "рись з гострим зором". Це ще раз вказує на її важливу характеристику — чудовий зір. Рись також відома своїми китичками чорної шерсті на кінчиках вух, що дозволяють їй чути здобич або небезпеку на великій відстані. Неймовірно зір і слух роблять її ідеальним мисливцем. Але саме вправні мисливські навички рисі — це те, що іноді створює для неї неприємності у відносинах з людьми. Протягом десятиліть тварину переслідували за те, що вона складала конкуренцію мисливцям. Загалом рисі не загрожує зникнення, її популяція стабільна в Росії, Скандинавії та деяких частинах Європи. Проте в лісах Карпат її існування нестабільне. Сьогодні, як ніколи досі, наслідки тривалого впливу людей на екосистеми стали помітними. Крім полювання, основними загрозами для рисі є фрагментація та втрата середовища проживання. На щастя, все ще збереглися заповідні місця, де природа продовжує процвітати, змінюватися та розвиватися, і саме ці екосистеми нам варто захищати.

Зузана Лацковичова,
спеціалістка з комунікацій, SOS/Birdlife.

ПРО ПРОЄКТ

У Карпатському регіоні мешкає більше третини загальної кількості великих хижаків з приблизно 12 000 вовків, 17 000 ведмедів і 9 500 рисей Європи (не враховуючи Росію). Вважається, що у Центральній та Південно-Східній Європі живе близько 8 000 бурих ведмедів. Цим ссавцям, що охороняються законом і є важливими як для довкілля, так і для культури, загрожує не лише браконьєрство, а й фрагментація та зменшення середовища проживання, викликане хаотичною забудовою та розвитком інфраструктури. Великі хижаки в регіоні часто перетинають державні кордони в пошуках їжі та партнерів, тому важливо зберегти ці великі та складні екосистеми, що слугують шляхами переміщень тварин і пролягають через адміністративні межі.

Охорона природи є важливою не лише для диких видів, а й для місцевих громад, добробут яких залежить від чистого повітря, води, родючого ґрунту та стабільного клімату. Ці екослуги можливі завдяки біорізноманіттю і сталим зв'язкам в екологічній мережі. Підтримка та покращення екологічних зв'язків захищає не лише дику природу, а й всю екосистему, від якої залежить людина.

Партнери проєкту з чотирьох країн (WWF Дунайсько-Карпатська програма Румунія – філія Марамуреш, Словацьке орнітологічне товариство SOS/BirdLife, ГО РахівЕкоТур з України, Національний парк Аггтелек з Угорщини) вирушили в динамічну подорож під назвою “Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах” www.openbordersforbears.com, щоб реалізувати проєкт для забезпечення транскордонного екологічного зв'язку між середовищами існування тварин. Проєкт, що фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 (<https://huskroua-cbc.eu>), має на меті покращити екологічну сполученість у чотирьох країнах і підтримати комплексне управління середовищем проживання вовків, ведмедів та рисей.

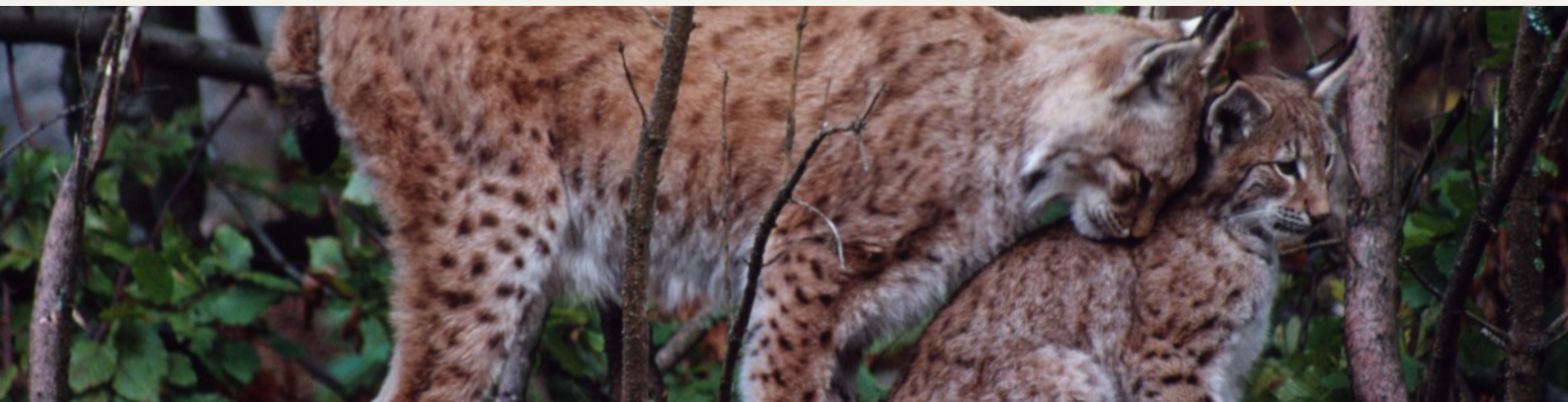
Цей проєкт є продовженням проєкту WWF-Румунія “Відкриті кордони для ведмедів у румунських та українських Карпатах”, що був реалізований у 2012-14 роках. У його межах створено першу мережу екологічних коридорів у регіоні Мармарош (територія в районі кордону між Румунією та Україною). На відміну від першого проєкту, де ключовим видом був ведмідь, у другому систематичний моніторинг буде проводитися за трьома великими хижакми — ведмедем, вовком і риссю, а виявлення екологічних коридорів буде здійснене також у Словаччині та Угорщині. Великі хижаки знаходяться на вершині трофічної піраміди. Якщо їх популяція підтримується в оптимальній кількості, то й для інших видів тварин буде збережене відповідне якісне середовище існування.

ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ КОРИДОРІВ У ЗДОРОВІЙ ЕКОСИСТЕМІ

Мережа екологічних коридорів у Карпатах має бути цілісною системою природних або напівприродних елементів ландшафту для управління, підтримки або відновлення екологічних функцій природних екосистем і як засіб збереження популяцій видів дикої фауни. Водночас вона має забезпечити достатні можливості для сталого використання природних ресурсів.

Процес проєктування мережі екологічних коридорів в межах Карпат ґрунтується на природних потребах великих хижаків та їх середовища існування. Великі хижаки є парасольковими видами, для виживання їм необхідні великі території. Збереження середовища існування великих хижаків забезпечить придатним життєвим середовищем численні види тварин, що живуть поруч з ними, а захист життєздатних популяцій — збереження інших видів. Саме тому під час проєктування регіональних екологічних мереж треба орієнтуватися саме на потреби великих хижаків.

Структурні елементи екологічних коридорів:

 Ключові території: великі території природного або напівприродного середовища існування, які відповідають вимогам для постійного проживання парасолькових видів. Для великих хижаків це, як правило, лісові території. Розмір ключової території не повинен бути меншим ніж 300 км².

 Сполучні території: низка невеликих ділянок зі сприятливим середовищем, що дикі тварини використовують під час міграції для пошуку їжі та відпочинку.

 Міграційні коридори: ландшафти різних розмірів, форм і рослинності, які поєднують основні зони та дозволяють видам мігрувати. Ширина коридору не повинна бути меншою ніж 500 м.

 Критичні зони (вузькі місця): фрагменти коридорів зі значними обмеженнями проникності для цільових видів через концентрацію різних типів бар'єрів (наприклад, огорожа, рілля, автомагістраль тощо).

Типи бар'єрів, що порушують екологічні коридори:

 наземні (автомобільна та залізнична інфраструктура, туристичний комплекс, гірськолижний курорт тощо),

 водні (мікрогідроелектростанції, пороги, дамби, водозбори тощо),

 повітряні (одними з найпоширеніших перешкод для птахів є вітрові електростанції, лінії електропередач і високі будівлі).

Заходи управління для захисту екологічних коридорів:

- 🐾 Не слід планувати житлову забудову в екологічних коридорах;
- 🐾 Не змінювати цільове призначення землі;
- 🐾 Не встановлювати огорожі в екокоридорах;
- 🐾 Не розміщувати сміттеві контейнери в екокоридорах;
- 🐾 Необхідно встановити попереджувальні знаки для водіїв про рух диких тварин;
- 🐾 Дорожні огородження повинні забезпечувати легкий і швидкий вихід тварин з дороги;
- 🐾 В межах екокоридору необхідно визначити вільну від полювання зону;
- 🐾 Забезпечити відсутність бездомних собак.
- 🐾 Розвивати зелену інфраструктуру (переходи для диких тварин або екодуки) в екокоридорах.

ВЕЛИКІ ХИЖАКИ

Хижак, у більшості випадків — тварина, що харчується м'ясом. Того, хто полює на інших тварин називають хижак, а того, на кого полюють — здобиччю.

Раціон тварини визначає, де вона знаходиться у трофічному ланцюгу. Кожен такий ланцюг складається з кількох трофічних рівнів, які зображають роль організму в екосистемі. Найвищі трофічні рівні займають хижаки та всеїдні. Всеїдна тварина, наприклад людина, — це організм, який харчується рослинами та тваринами.

Багато м'ясоїдних тварин отримують енергію та поживні речовини, поїдаючи травоядних, всеїдних та інших м'ясоїдних тварин. Ведмідь, вовк, рись — це хижаки, які займають вершину трофічної піраміди. Але не всі м'ясоїдні тварини є хижаками. Деякі з них, відомі як падальники, харчуються трупами інших тварин.

М'ясоїдні тварини відрізняються за формою і розміром, але вони часто мають схожі риси. Наприклад, більшість з них має гострі зуби, пристосовані для захоплення здобичі та розривання м'яса, а також відносно великий мозок. Хижаки мають однокамерний шлунок і просту травну систему, на відміну від травоядних, які зазвичай мають шлунок з кількома камерами та складнішу травну систему.

Хижаки відіграють важливу роль у підтримці балансу екосистем. Вони обмежують надмірне збільшення популяцій їхньої здобичі. Такі падальники, як гриф, допомагають запобігти поширенню хвороб, поїдаючи рештки тварин.

Великі хижаки відіграють значну роль у природі. Ми тільки починаємо дізнаватися, наскільки позитивно вони впливають на навколишнє середовище. Наприклад, ведмеді відіграють важливу роль в удобренні лісів, перетягуючи туші здобичі та залишаючи слід на своєму шляху. Вживаючи фрукти та горіхи, вони розсіюють насіння. Кожна насінина потрапляє у лісовий ґрунт з невеликою кількістю «добрих», що збільшує виживання проростків. Ще одна користь від ведмедів — вони поїдають падло, а також, як хижаки, підтримують чисельну рівновагу в інших популяціях, наприклад, оленів.

Великі хижаки є хорошим індикатором. Щоб вижити, ведмеді, вовки та рисі потребують значних територій. Збереження середовища їх існування приносить користь багатьом іншим видам, включаючи людей. Якщо екосистеми у відповідному стані та здатні підтримувати популяції великих хижаків, то вони також достатньо здорові, щоб забезпечувати людей численними екосистемними послугами.

Ведмеді та вовки протягом тривалого часу зачаровували людей по всьому світу. Вони полонили людську уяву і вплетені в канву міфів, легенд та анекдотів. Великі хижаки є частиною людської культури у незліченній кількості проявів — від стародавніх церемоній і міфів до плюшевих ведмедиків та різноманітних іграшок. У наступних розділах ви можете більше дізнатися про рись.

РИСЬ

(Lynx Lynx)

ЗНАЧЕННЯ

Втрата одного кільця харчового ланцюга може спричинити зміни на всіх рівнях екосистеми. Небезпека у тому, що ці зміни не помітні за короткий проміжок часу. Рись знаходяться на вершині трофічної піраміди, регулюючи структуру та динаміку популяцій трав'янистих видів, але при цьому залежить від них. З іншого боку, життєздатність популяцій благородного оленя, козулі чи кабана залежить від різних факторів навколишнього середовища, у тому числі антропогенних. Якщо зменшити масштаб, можна побачити зв'язки в екосистемі й те, як усі компоненти залежить один від одного. Наприклад, відомий випадок, коли після зникнення рисі через деякий час на цій території помітили деградацію рослинного різноманіття. Як виявилось — через збільшення популяцій трав'янистих видів, у яких при цьому ще й спостерігалось генетичне виродження. Виникла потреба знайти дієве рішення для розв'язання цієї проблеми. Зрештою, реінтродукція рисі виявилася саме тим рішенням, що природно урівноважує зв'язки в екосистемі.

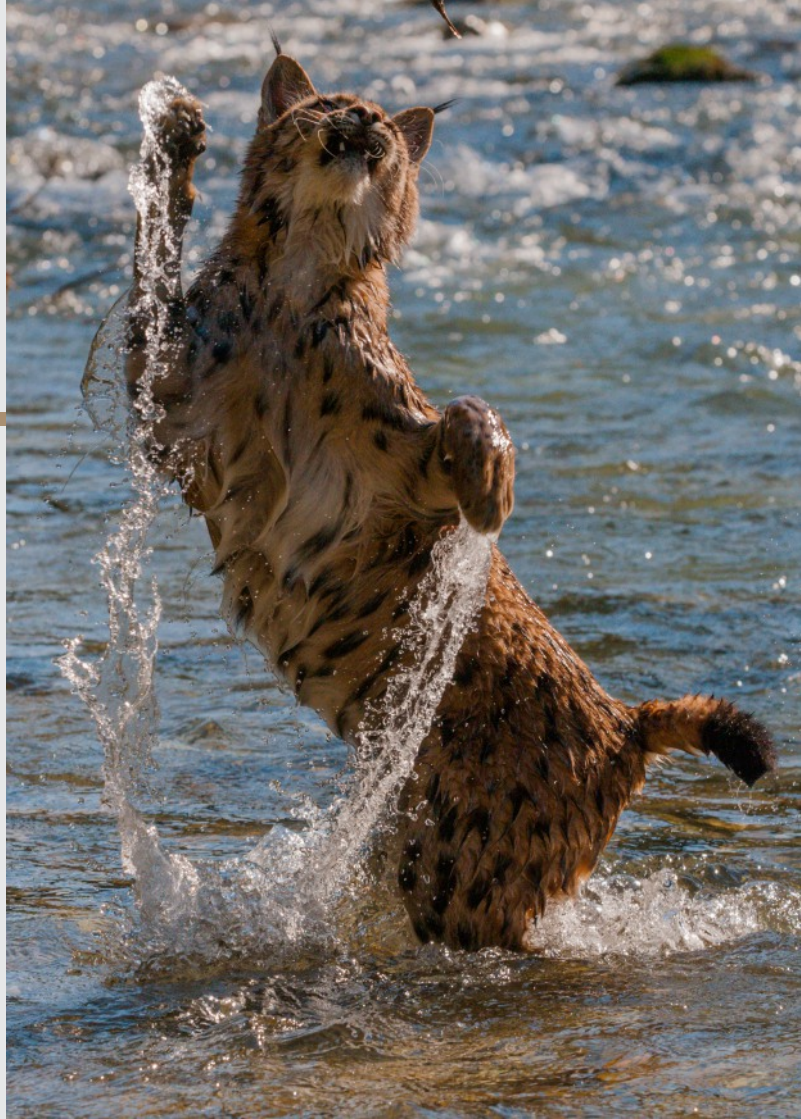

ОПИС

Риси — це рід хижих ссавців, до якого належать чотири види диких кішок середнього розміру.

З усіх видів рисей лише іберійська рись (*L. pardinus*) занесена до Червоного списку МСОП як вид, що знаходиться під загрозою зникнення. Інші, попри безконтрольне полювання в 19-20 століттях, залишаються поза загрозою зникнення в усьому світі, окрім деяких країн.

Нині рись мешкає у 23 країнах Європи. Загальна орієнтовна чисельність євразійської рисі становить близько 9 000 особин (крім території Росії та Білорусі). У Європі є регіони, де рись ніколи не зникала і є стабільні популяції (наприклад, Скандинавський півострів, Карпати та Балкани). Деякі країни, де рись зникла, такі як Німеччина, Австрія, Франція, Італія та Швейцарія, реалізовували проекти реінтродукції цього виду. Відтак, завдяки природоохоронним заходам, рись повернулася туди із сусідніх та інших країн — Латвії, Болгарії, Угорщини.

Зовнішній вигляд:

Рись — одиночна тварина. Розміри дорослої особини: довжина тіла — 80–100 см (рідко 130 см), зріст — 60 см, вага — близько 25 кг. Максимальна зареєстрована вага становить від 50 кг до 58 кг, але зазвичай представники виду не перевищують 30 кг. Довжина хвоста всього 11–26 см. Найбільша карпатська/євразійська рись має довжину тіла 80–150 см і вагу 18–30 кг. Далі йдуть іберійські — 85–120 см і 13–25 кг. Обидва американські види (рись канадська *Lynx canadensis* і рись руда *Lynx rufus*) мають однакові значення довжини (70–120 см) і ваги (9–15 кг). Кінчик хвоста у всіх видів зазвичай чорний, а на кінчиках вух є пучки чорного волосся, що відрізняють рись від інших котячих. Її хутро густе і м'яке, а колір варіюється в залежності від віку, сезону та індивідуальних особливостей. Як правило, він червонувато-коричневий з безліччю крапок. Шерсть може бути темно-сірою в області голови, іноді чорною, а живіт може бути білуватим. Як і всі інші кішки, рисі мають гострі висувні кігті, які досягають довжини 4–6 см. Живуть рисі до 20 років.

Рись — активна вночі, вона чудово бачить у темряві, а мишу може почути на відстані 60 метрів. Під час бігу рись втягує кігті, — це запобігає їх пошкодженню. Але для неї нормальний темп — крок. Як і вовки, вона задніми лапами ступає на сліди передніх. Ця таємнича кішка полюбляє полювати із засідок. Вона спеціалістка з переслідування здобичі на коротких дистанціях. Рухи рисі швидкі й тихі, що допомагає їй несподівано нападати. З ніг рись може стрибати на 4–6 м у будь-який бік. У Європі раціон рисі складається з диких тварин середнього розміру, таких як козуля чи кабан. Але і дрібні ссавці та птахи можуть стати її здобиччю.

ПОШИРЕННЯ

Щільність популяції рисей у Польщі сягає 1,9-3,2 особини на 100 км². У Швейцарії ця цифра трохи менша і коливається від 0,94 до 2,1 особини на квадратний кілометр. У регіонах, де менше доступної їжі, наприклад, у південній частині Норвегії, щільність рисі становить 0,25 особини на квадратний кілометр. У Румунії рисі трапляються в густих лісах на великій висоті, їх оселища охоплюють великі території площею від 124 до 486 км².

Рисі живуть поодинокو, ділянки самців і самок перекриваються. Свою територію рисі позначають (мітять) сечею, тому території самців рисі перекриваються рідко. В період парування за самоку може ходити кілька самців одночасно.

Ця кішка віддає перевагу просторим і тихим лісам, розташованим на значній висоті, інколи може спускатися нижче в райони пагорбів. Зазвичай вона прив'язана до території проживання, але якщо їй бракує їжі, то може здійснювати відносно тривалі переходи — до 40-50 км.

СЛІДИ

Слід рисі нагадує за формою котячий, але значно більший. Рисунок її сліду не сплутаєш ні з яким іншим, особливо, якщо він чіткий — характерні для кішок, еліптичні подушечки не мають відбитків кігтів. Лишу в глибокому снігу його можна сплутати з вовчим чи собачим, але у рисі доріжка слів іде не рівною лінією, а промальовується незначним зигзагом.

ПАРУВАННЯ ТА РОЗМНОЖЕННЯ

Самки рисей виховують потомство самостійно. Кошенята покидають лігво у віці 10-12 місяців.

Усі види рисей спарюються навесні, в березні-квітні. Оскільки вони одиночні тварини, спарювання відбувається не щороку. Залежно від виду, естральний цикл у самок триває 10-15 днів, а вагітність 65-90 днів. Як правило, народжується 2-4 кошенят, що залишаються сліпими протягом перших двох тижнів. Грудне вигодовування триває відносно довго — до пів року. Потомство у віці двох років стає самостійним. Спостерігати за шлюбним періодом рисей дуже складно з різних причин — через рідкісність тварини, вплив браконьєрства, великі розміри індивідуальних територій.

ЗАГРОЗИ

У Європі головною загрозою для рисі є втрата середовища проживання через розвиток інфраструктури та населених пунктів. Унаслідок цього відбувається фрагментація середовища проживання та географічна ізоляція особин, що заважає їм у звичний спосіб добувати їжу, шукати партнера для спарювання та нові місця для розселення. Саме тому забезпечення екологічної сполученості має вирішальне значення для збереження здорових і стійких популяцій тварин, яким для життя необхідні великі території.

— ЗУСТРІЧ З РИСЮ —

Микола Свистун працює егерем у національному парку “Сколівські Бескиди” (Львівська область, Україна) і він декілька разів зустрічав рись у дикій природі. Одна з цих зустрічей сталася навесні на лісовій дорозі. Це відбулося раптово, тож коли тварина його побачила — втекла і сховалася в лісі. Вдруге він помітив рись у бінокль на відстані приблизно 200 метрів. Тварина йшла по поваленому дереву і потім також сховалася в лісі.

Інша зустріч відбулася на полонині Менчул поблизу села Кваси Закарпатської області. Наглядач високогірної біологічної станції підіймався стежкою до бази, снігу насипало вище колін. На підйомі він зупинився, щоб перепочити й озирнувся — на відстані п'ятдесяти метрів він побачив дорослу рись, що йшла тою ж стежкою по його слідах. Він злякався і почав швидко підійматися вгору. Рись повільно продовжувала йти за ним крок за кроком, тримаючись на відстані. Лише на більш рівнинному місці тварина зійшла з дороги та зникла в лісі. Ймовірно, що тварина вирішила скористатися прокладеною людиною стежкою і слідами, щоб не йти по глибокому снігу.

Як поводитися при зустрічі з риссю:

Рись — обережний хижак і дуже рідко підпускає до себе людину. У лісі вона поводить ся наче “привид”. Тому зустріти рись у дикій природі дуже важко, а якщо це станеться, то тварина першою втікатиме у хаші. Однак, захищаючи своє потомство, рись може поводитися агресивно, але переслідувати людину не буде — залишиться поруч зі своїми кошенятами. Зустрівши рись, не робіть різких рухів. Якщо тварина шипить і поводить ся так, наче нападає, щоб налякати вас — повільно відступіть на безпечну відстань. Також можна крикнути, щоб налякати тварину. У лісі, де трапляється рись, варто поводитися помірно гучно. Так тварина зможе почути вас та уникатиме зустрічі. Якщо тварина не хвора і не травмована — загрози для життя людини немає.

ПОЛЮВАННЯ ТА БРАКОНЬЄРСТВО

Як і ведмідь, рись охороняється міжнародними конвенціями та є пріоритетним природоохоронним видом у країнах Європейського Союзу. Полювання на рись в ЄС та Україні заборонене.

Рисі уникають людей, відтак і конфліктів людина-рись майже немає. Окрім людей, рись намагається триматися далі від людських поселень, тому випадки шкоди худобі, якщо і трапляються, то дуже рідко.

ВИСНОВОК

Тепер ми знаємо, для чого необхідно забезпечувати сполученість у дикій природі. Одного лише створення заповідних територій недостатньо для збереження диких тварин. Зведена людиною інфраструктура, така як дороги, автомагістралі чи населені пункти, розбивають природні середовища проживання тварин на менші ізольовані частини, що перешкоджає їх переміщенню між місцями годування, спарювання та поширення. Великі хижакі потребують для життя величезних територій — від сотень до тисяч квадратних кілометрів. Відтак методологію визначення екологічних коридорів та забезпечення їх успішного функціонування, необхідно запровадити в регіональному масштабі. Це є основною метою проекту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах».

Екологічні зв'язки мають дві мети — відновлення та збереження. Очевидно, що друга є більш бажаною з точки зору витрат і ефективності. Заради здорових і стійких популяцій диких тварин ми постійно маємо думати “на крок наперед” — зберігати замість відновлювати.

Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine

ENI Cross-border Cooperation Programme

2014-2020

Посібник розроблено в межах проєкту «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах». Проєкт реалізовується філією WWF-Румунія в Марамуреші (Румунія) у партнерстві з ГО РахівЕкоТур (Україна), Національним парком Аггтелек (Угорщина) та SOS/BirdLife (Словаччина).

Проєкт «Відкриті кордони для дикої фауни в Карпатах» startував 1 жовтня 2019 року та фінансується Програмою транскордонного співробітництва Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна ENI 2014-2020 терміном на 30 місяців. Загальна вартість проєкту становить 1 550 871,83 євро, з яких 1 395 784,63 євро — внесок Європейського Союзу. Цей матеріал створений за фінансової підтримки Європейського Союзу. Його зміст є виключною відповідальністю WWF-Румунія та не обов'язково зображає погляди Європейського Союзу.

Вебсайт програми: www.huskroua-cbc.eu

Співфінансується Європейським Союзом